

БАЛЕНКО
Валерія Вікторівна,
аспірантка,
Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека
НААН
valeriya.ch2015@gmail.com
(м. Київ)

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ У ПЕРІОД 1935–1940 рр.

У статті автором висвітлено основні тенденції розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки у період 1935–1940 рр. При застосуванні джерелознавчого та архівознавчого методів показано наукові досягнення у різних галузях сільського господарства, зокрема: рослинництві, тваринництві, механізації тощо. Окремо розглянуто розвиток колгоспної дослідної справи у досліджувані хронологічні межі. Доведено, що саме Народний комісаріат земельних справ УСРР/УРСР став головним координуючим центром розвитку сільськогосподарської науки у вищезгаданий період. Досліджено, що основним завданням для науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі стало підвищення врожайності й продуктивності сільського господарства, що вирішувалося шляхом: боротьби з посухою в Степу, запобігання загибелі озимини; досягнення високих і стійких урожаїв зернових, цукрових буряків, бавовни і конопель; ефективними заходами боротьби зі шкідниками і хворобами рослин; впровадження нових і раціональним використанням існуючих механізмів у сільському господарстві; поліпшення порід і підвищенням продуктивності тваринництва.

Ключові слова: Народний комісаріат земельних справ УСРР/УРСР, Сектор наукових установ, сільське господарство, сільськогосподарська наука, науково-дослідні установи, колгоспна дослідна справа.

ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ НАУКИ В ПЕРИОД 1935–1940 гг.

В статье автором освещены основные тенденции развития отечественной сельскохозяйственной науки в период 1935–1940 гг. При

использовании источниковедческого и архивоведческого методов показано научные достижения в различных отраслях сельского хозяйства, в частности: растениеводстве, животноводстве, механизации и т. п. Отдельно рассмотрено развитие колхозного опытного дела в исследуемые хронологические рамки. Доказано, что именно Народный комиссариат земледелия УССР стал главным координационным центром развития сельскохозяйственной науки в вышеупомянутый период. Исследовано, что основной задачей для научно-исследовательских учреждений в сельскохозяйственной отрасли стало повышение урожайности и продуктивности сельского хозяйства, которая решалась путем: борьбы с засухой в Степи, предотвращения гибели озимых; достижения высоких и устойчивых урожаев зерновых, сахарной свеклы, хлопка и конопли; эффективными мерами борьбы с вредителями и болезнями растений; внедрения новых и рациональным использованием существующих механизмов в сельском хозяйстве; улучшения пород и повышением продуктивности животноводства.

Ключевые слова: Народный комиссариат земледелия УССР, Сектор научных учреждений, сельское хозяйство, сельскохозяйственная наука, научно-исследовательские учреждения, колхозное опытное дело.

GENERAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL AGRICULTURAL SCIENCE WITHIN THE PERIOD OF 1935–1940

The author's article focuses on the main trends in the development of agricultural science within the period of 1935–1940. By using the source-study and archival methods the article explored scientific achievements in various fields of agriculture, including the crop production, animal production, mechanization etc. In particular, the article considers the development of research scientific work in the kolkhoz within the research time framework. It has been proved that the People's Commissariat for Agriculture of the Ukrainian SSR became the main coordinating center for the development of agricultural science in the above period. It has been explored that the main task for the research institutions of the agricultural sector was the improvement of crops yield and agricultural productivity. This was implemented by: struggle with drought in the steppes, prevention of loss of winter crops; achievement of high and sustainable harvests of crops, sugar beets, cotton and hemp; use of effective pesticides and measures against plant diseases; introduction of new and efficient use of the existing techniques in agriculture; improvement of breeds and productivity of livestock.

Key words: People's Commissariat for Agriculture of the Ukrainian SSR, research institutions sector, agriculture, agricultural science, scientific and research institutions, research scientific work in the kolkhoz.

За сучасних умов державотворення в Україні історична реконструкція вітчизняної сільськогосподарської науки повинна ґрунтуватися на детальному

аналізі та об'єктивній оцінці розвитку окремих її галузей, внеску окремих особистостей тощо. Період 1935–1940 рр. є досить складним для історичного аналізу не лише з точки зору політичного, соціального, економічного, але й суто наукового контексту. Особливо це стосується розвитку сільськогосподарської науки в колишній УРСР.

Серед сучасних публікацій щодо вивчення розвитку вітчизняної галузевої науки в складний період 1935–1940 рр. заслуговує на увагу збірка документів та матеріалів «Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР у 1935–1940 роках» (2015), підготовлена співробітниками Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН [5]. У ній укладачі на основі аналізу знайдених документів в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України та Центральному архіві громадських об'єднань України, а також на основі аналізу матеріалів з періодичних видань представили архівні документи і передруки, що відтворили історію ведення сільського господарства з точки зору його наукового забезпечення у досліджуваний період. У виданні показано, що розвиток аграрної науки після ліквідації Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук регулювався партійними, урядовими директивами, постановами, рішеннями. Окрім галузевих установ, науково-дослідна діяльність зосереджувалася у хатах-лабораторіях. На особливу увагу заслуговує монографічна праця доктора історичних наук Н.Б. Щебетюк «Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст.» (2017) [14] та авторське дисертаційне дослідження «Науково-організаційні та методологічні засади функціонування аграрної науки в Україні кінця 20-х – 30-і рр. ХХ ст.» (2017) [13]. У даних роботах дослідницею висвітлено особливості формування системи наукового забезпечення розвитку сільського господарства в Україні наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. на тлі політичних, соціально-економічних і теоретико-методологічних чинників, а також розкрито здобутки науково-дослідних установ і вчених-аграріїв упродовж 30-х рр. ХХ ст.

Варто також назвати фундаментальну працю вітчизняного вченого-

дослідника, доктора сільськогосподарських наук, академіка НААН В.А. Вергунова «Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект» (2012), в якій говориться про розвиток колгоспної дослідної справи як феномен системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР другої половини 30-х – середини 50-х років ХХ ст. [3]. Заслуговує на увагу також наукова стаття кандидата історичних наук А.С. Білоцерківської «Організаційні засади розвитку сільськогосподарської науки та її управління в УРСР (1935–1940 рр.)» (2015), що присвячена відтворенню організаційної структури Сектору науково-дослідних установ при Наркомземі УСРР/УРСР та основних засад в управлінні сільськогосподарською наукою в досліджуваний період [2].

Загалом, відсутність фундаментальних історіографічних праць, що містять детальний аналіз здобутків сільськогосподарської науки у вищезгаданий період призвели до пошуку нових даних та написання наукової праці, *метою* якої стало висвітлення основних подій, що відбувалися в сільськогосподарській науці в складний період 1935–1940-го рр.

У процесі дослідження з'ясовано, що з утворенням 1917 р. Народного комісаріату земельних справ УСРР (далі – Наркомзему УСРР/УРСР, НКЗС УСРР/УРСР, Наркомат землеробства УСРР/УРСР) вважалося, що він стане лише директивним органом, тобто розроблятиме плани розвитку сільського господарства, складатиме контрольні цифри, координуватиме проведення сільськогосподарських кампаній та буде безпосередньо управляти лише самими великими підприємствами. Але сталося інакше. Наркомзем УСРР керував радгоспами та МТС, а з 1935 р. – сівозмінами, землеустроєм та діяльністю науково-дослідних установ. Отже, НКЗС УСРР/УРСР фактично мав статус багатопрофільної організації.

Досліджено, що при Наркомземі УСРР/УРСР для координування розвитку сільськогосподарської науки функціонував Сектор наукових установ (пізніше – Сектор науково-дослідних установ). Згідно зі штатним розписом станом на 1935 р. до його складу входило 16 осіб: начальник; секретар; стенографістка; 6

інспекторів-консультантів з агротехніки, економіки, тваринництва, механізації, плодоовочевої справи, селекції та насінництва; заступник начальника сектору з матеріально-фінансового обслуговування мережі; головний бухгалтер; 2 бухгалтери-економісти; спеціаліст з постачання наукового обладнання; спеціаліст з відбору і розстановки наукових кадрів; агроном експериментальних господарств [9, арк. 95].

Згідно з постановою РНК УРСР та КП(б)У від 31 грудня 1939 р. відбулася суттєва реорганізація Народного комісаріату земельних справ УРСР (далі – НКЗС УРСР) [11]. Структурний підрозділ НКЗС УРСР, що займався управлінням сільськогосподарською наукою – Сектор науково-дослідних установ – залишився неліквідованим у зв'язку з плануванням створення в УРСР філіалу ВАСГНІЛ. Але створення Українського філіалу ВАСГНІЛ так і не відбулося у зв'язку початком на території УРСР воєнних подій.

Як з'ясувалося, в досліджуваній період серед основних завдань для науково-дослідних установ було підвищення врожайності й продуктивності сільського господарства. Вирішувати його планувалося шляхом: 1) боротьби із засухою в Степу, 2) запобіганням загибелі озимини; 3) досягненням високих і стійких урожаїв зернових, цукрових буряків, бавовни і конопель; 4) ефективними заходами боротьби з шкідниками і хворобами рослин, 5) впровадженням нових і раціональним використанням існуючих механізмів у сільському господарстві, 6) поліпшенням порід і підвищенням продуктивності тваринництва [5, с. 13].

Для вирішення перших двох завдань організовували широке вивчення й розробка низки заходів. Питання зрошуваного землеробства, підбір посухостійких культур і сортів, полезахисні смуги, прийоми агротехніки і удобрення ґрунту стали першорядними в роботі науково-дослідних установ Степу УРСР.

Підвищити врожайність сільськогосподарських культур планували завдяки належній організації вивчення і розробки сівозмін, різних систем родючості ґрунту, а також всебічному вивченню питання щодо районування зернових і

технічних культур відповідно до кліматичних і ґрунтових умов окремих районів УРСР [5, с. 14].

У галузі селекції науково-дослідні інститути повинні були забезпечити виведення високоврожайних, скоростиглих, посухостійких та морозовитривалих сортів зернових і технічних культур на основі застосування методів селекції академіка Т.Д. Лисенка. Разом із тим науково-дослідні інститути мали розробити заходи боротьби з шкідниками і хворобам рослин.

У галузі механізації сільського господарства ставилося завдання вивчення і впровадження нових і раціональне використання існуючих механізмів в сільському господарстві, розробки різних типів ґрунтообробних, посівних і збиральних машин, зокрема гусеничних тракторів.

У галузі тваринництва науково-дослідні установи основну увагу зосередили на вивченні та виведенні високопродуктивних сільськогосподарських тварин шляхом метизації і гібридизації, наукової розробки основних заходів щодо вирощування молодняка і боротьби з втратами у тваринництві (падіж, хвороби, яловість та ін.), а також на питаннях кормовиробництва.

Робота науково-дослідних установ у галузі плодоовочевого господарства мала бути докорінним чином перебудуватися у напрямі боротьби з низькими й нестійкими урожаєми плодоягідних культур. Інститути та станції повинні були розробити заходи щодо прискореного виведення посадкового матеріалу, отримання нових сортів і видів плодоягідних культур на основі мічурінських методів у садівництві, районування цих культур і боротьби зі шкідниками та хворобами.

Особливе значення надавалося роботам академіка Т.Д. Лисенка. На основі теорії стадійного розвитку рослин він розробив агротехнічний прийом – яровизацію сільськогосподарських культур. За п'ять років площа яровизованих посівів зернових культур збільшилась у 250 разів. У 1937 р. вже було засіяно 10,5 млн га яровизованим насінням і одержано 15 млн ц надбавки врожаю. В 1939 р. яровизованим насінням у Степу УРСР засіяно близько 80% ранніх

колоскових культур, у Лісостепу – близько 70% і проса – 90%, в зоні Полісся – 50% ранніх колоскових і 90% проса. Крім яровизації зернових культур, запроваджувалися методи яровизації цукрових буряків, бавовнику, картоплі та інших культур [5, с. 14].

Слід зазначити, що переважно завдяки українським селекціонерам у довоєнні роки було створено генетичну базу для розвитку селекції озимої пшениці, яку використовують і сьогодні. Так, в Українському генетико-селекційному інституті для підвищення морозостійкості А.О. Сапегін вперше провів схрещування озимої пшениці сорту Кооператорка з зимостійкою пшеницею Гостіанум 237. На жаль, з приходом до інституту Т.Д. Лисенка і насильницьким запровадженням ним своїх методів селекції, вчений змушений був виїхати з УСРР в Ленінград до М.І. Вавилова. Подальшу роботу з цим матеріалом проводив А.П. Максимчук, який перейшов на роботу до Одеси з Києва, очоливши відділ селекції. Він розгорнув одну з кращих програм селекції пшениці на півдні країни. У підсумку за участю аспіранта Коробки було створено широко відомий сорт Одеська 3, районований у 1938 р. Сорт виявився надзвичайно пластичним, його невибагливість до умов вирощування, посухостійкість забезпечили йому велику популярність. Але через принципові розбіжності з ряду питань із Т.Д. Лисенком і його прибічниками А.П. Максимчук у 1938 р. змушений був залишити Селекційно-генетичний інститут і переїхати до Києва в Інститут цукрових буряків, де він працював до останніх років життя. У 1937 р. відділ селекції зернових очолив Ф.Г. Кириченко. Робота над веденням насінництва сорту Одеська 3 тривала. Але в 1941 р. він разом з більшістю співробітників тоді вже Всесоюзного селекційно-генетичного інституту виїхав в евакуацію. Після повернення з евакуації на базі цього насіння Ф.Г. Кириченко розгорнув активну роботу для впровадження Одеської 3 у виробництво і за короткий термін площі посіву цього сорту досягли рекордного рівня – понад 7 млн га [5, с. 15].

Крім того, серед наукових досягнень 1935–1940 рр. варто виділити роботи в галузі механізації сільськогосподарського виробництва. На базі Українського

науково-дослідного інституту зернового господарства (м. Дніпропетровськ) вивчалася агротехніка гніздових і квадратно-шахових посівів просапних культур, зокрема кукурудзи і соняшнику, які порівняно з іншими просапними культурами центрального Степу УРСР займали найбільші площі. Ця робота провадилася на основі випробування і застосування у виробничих умовах колгоспів і радгоспів сівалки для квадратно-шахового висіву насіння, сконструйованої старшим науковим працівником Акимівської науково-дослідної станції механізації сільського господарства П.А. Бінковським. Протягом 1936–1939 рр. у колгоспах і радгоспах Дніпропетровської та Запорізької областей сівалками для квадратно-шахового посіву було засіяно близько 500 га кукурудзи, соняшнику і гарбузів. Урожайність культур, висіяних квадратно-шаховим способом, була набагато вищою порівняно зі звичайними рядковими посівами цих культур. Так, у колгоспі «Червоний досвід» Синельниківського району Дніпропетровської області в 1938 р. за квадратно-шахового посіву було зібрано на 4 ц більший урожай соняшнику і на 7 ц – відповідно кукурудзи, ніж за звичайних посівів.

В Українському науково-дослідному інституті соціалістичного землеробства (м. Київ) агрономи-інженери Г.І. Фіщенко і П.Ф. Присяжнюк сконструювали новий тракторний навісний обприскувач та машину для підживлювання сільськогосподарських культур. У 1938 р., згідно з постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У, обприскувачів УНДІСОЗ-ФП виготовлено 100 штук. У 1939 р. вони виготовлялися вже в масовій кількості. Ці нові обприскувачі дали змогу широко механізувати способи боротьби з шкідниками, що мало велике значення в боротьбі за високі врожаї. Апарат «Підкормка-ФП» разом із культиватором сконструйовано як комбіновану машину, що забезпечував одноразове внесення добрив – підживлення й обробіток міжрядь. Ефективність механізованого підживлення була на той час дуже високою. Так, при підживлюванні цукрових буряків у колгоспі ім. Леніна (Проскурівський район Кам'янець-Подільської області) було одержано середній урожай з усієї площі по 377,3 ц/га, водночас на контрольних ділянках, де не проводили

підживлення, урожай становив лише 254 ц/га. Механізоване підживлення сільськогосподарських культур з 1936 р., почало запроваджуватися в Радянському Союзі. Наприклад, у 1936 р. було підживлено 530 тис. га цукрових буряків, а в 1938-му р. – 1 млн 175 тис. га лише тракторними підживлювачами [5, с. 16].

Важливими були досягнення в агрогрунтознавстві. В 1937 р. Г.Г. Махов склав карту ґрунтів зони бавовносіяння УРСР, яку в 1938 р. було видано разом із книжкою «Довідник агронома-бавовняра». Г.Г. Махов – автор опублікованої в 1937 р. монографії «Агровиробнича характеристика ґрунтів зони бавовносіяння УРСР». Його обидві роботи дали виробничо цінний матеріал для районування культури бавовнику і раціоналізації її агротехніки. Г.Г. Махов разом з ґрунтознавцем О.М. Питульком у 1936–1937 рр. організував інструктування 150 завідувачів хатами-лабораторіями і провів дослідження ґрунтів колгоспів. У результаті багато хат-лабораторій склали ґрунтові карти своїх колгоспів і використовували їх у сільськогосподарському виробництві. Наслідком проведеної роботи стала монографія Г.Г. Махова «Дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями». Під його керівництвом у 1938 р. було досліджено ґрунти 196 сортодільниць зернових культур. Це дало можливість раціоналізувати роботу з районування сортомережі, уточнення системи удобрень. До важливих здобутків у цій галузі належить опрацювання низки агрохімічних методів, а також удосконалення методів хімічної меліорації ґрунтів й створення карт районів вапнування та гіпсування як основних її способів [14, с. 306].

У тваринництві, починаючи з 1934–1935 рр., племінна робота провадилася під безпосереднім керівництвом Українського науково-дослідного інституту тваринництва. М.Ф. Іванов вивів українську степову білу породу свиней, професор О.П. Бондаренко – миргородську породу, пристосовану для умов вирощування в Лісостепу і Поліссі. Крім того, в різних установах було виведено породні групи свиней. Значна робота здійснювалась у вівчарстві. Як відомо, ще на початку XIX ст. на південь країни завезли великі партії

мериносів. Але зі зниженням цін на тонку вовну через конкуренцію дешевої вовни з Австралії та Аргентини вівчарство на півдні країни почало занепадати. Після 1917 р. розпочато роботу зі створення вітчизняної породи тонкорунних овець. У результаті наполегливої праці під керівництвом М.Ф. Іванова створено асканійську породу тонкорунних овець. Засновано також племінні плідники з дослідження цієї породи. У 1939 р. в УРСР налічувалося 1237 тис. тонкорунних овець, в тому числі асканійської породи [5, с. 16].

Робота науково-дослідних установ була тісно пов'язана з головними завданнями народного господарства, про що свідчить тематика їхньої діяльності у 1939 р., що передбачала розробку і удосконалення: існуючих способів підвищення родючості ґрунту, продуктивності тваринництва; системи землеробства для колгоспів різного напрямку господарства; правильних сівозмін; системи заходів боротьби з посухою; ефективних способів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин; заходів до корінного поліпшення і використання культури малопродуктивних і невикористовуваних земель; прискореного виведення нових поліпшених і покращення існуючих високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур [1, с. 26–35].

На нараді сільськогосподарських науково-дослідних установ УРСР, що відбулася 3–9 січня 1940 р. при Наркомземі УРСР, особливо було відмічено наукові досягнення таких інституцій: Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства, Українського науково-дослідного інституту механізації сільського господарства та підлеглої йому Акимівської машиновипробувальної станції, Українського науково-дослідного інституту зернового господарства та Української науково-дослідної станції рисосіяння [4, с. 58–60]. Так, наприклад, колектив учених Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства (м. Київ) розробив нову ґрунтову карту УРСР, що надала змогу виробничим і плануючим організаціям найповніше і всебічно використовувати властивості ґрунтів, планувати удобрення, агротехнічний комплекс. Ґрунтова карта та текстова частина до цієї карти надала змогу ознайомити широкі кола колгоспників і агрономів з

грунтами УРСР і стала посібником для навчальних і науково-дослідних установ.

Таким чином, у досліджуваний період сталися істотні науково-організаційні зміни принципів та підходів до становлення і ведення дослідництва, коли практика домінувала над теоретичними розробками. Підтвердженням останнього є постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і завдання науково-дослідної роботи в сільському господарстві», прийнята 29 вересня 1935 р., в якій, зокрема, йшлося про те, що «за наявності окремих значних досягнень науково-дослідної роботи в сільському господарстві, серед яких перше місце займають роботи академіка Лисенка в області яровизації та селекції сільськогосподарських культур, робота науково-дослідних інститутів і дослідних станцій в цілому ще відстає від вимог соціалістичного сільськогосподарського виробництва» [12, с. 1].

Відповідальність за це було покладено на ВУАСГН, яка, як зазначалося у постанові, була «створена для об'єднання і науково-дослідного керівництва роботою інститутів, не впоралася з покладеним на неї завданням, стала на дорогу адміністрування науково-дослідної роботи, стала середостінням між науково-дослідними установами і Наркомземом» [12, с. 1]. Академію охопили політичні процеси, які вирували в країні. Політбюро ЦК КП(б)У, розглядаючи в лютому 1935 р. питання про її подальше майбутнє, погодилося з пропозицією НКЗС УСРР про ліквідацію академії та доручило комісії в складі першого заступника голови РНК УСРР І.С. Шелехеса, наркома землеробства УСРР Л.Л. Паперного та члена ЦК КП(б)У З.О. Сідерського визначити остаточну мережу сільськогосподарських НДІ, порядок керівництва ними та зміцнити їх персоналом.

Разом з тим, Наркомзем УСРР не був достатньою мірою пов'язаний з роботою інститутів і станцій, слабо керував ними і не стежив за впровадженням наукових досягнень у колгоспне виробництво. Зауважувалося, що більшість обласних партійних і радянських організацій не допомагали роботі науково-дослідних інститутів і станцій і мало цікавилися їх діяльністю.

Найбільшим недоліком роботи науково-дослідних установ РНК УСРР назвав вибір «надуманих, мало актуальних і неперспективних для розвитку сільського господарства тем» [12], тобто тих, що не давали негайного результату для виконання поставлених урядом завдань перед колгоспами і радгоспами. Вибір тематики, яка б передбачала розробку глибоких теоретичних питань сільськогосподарської науки вважали навіть небезпечним, що також підтверджують архівні документи («Пояснювальна записка директора Українського науково-дослідного інституту економіки сільського господарства Г.В. Стороженка до народного комісара земельних справ УСРР Л.Л. Паперного щодо тематичного плану інституту»). Очільник установи наполегливо запевняв керівництво НКЗС УСРР, що вирішувало питання фінансування, кадрового забезпечення та зрештою долю установи, у намірах твердо дотримуватися виконання конкретних економічних проблем, які мали безпосереднє оперативне значення та могли знайти негайне застосування як у сільськогосподарському виробництві, так і в роботі НКЗ УСРР вже у наступному році.

Недостатнє віддзеркалення в роботі сільськогосподарських інститутів і станцій поставлених завдань та слабка популяризація серед колгоспів, МТС і радгоспів, а також висвітлення в пресі наявних досягнень у роботі науково-дослідних установ також відзначалися РНК УСРР і ЦК КП(б)У як значні недоліки. Окремо слід розглянути функціонування колгоспно-дослідної системи у досліджуваний період. Так, організаційно-господарське зміцнення колгоспів, закріплення за ними землі у довічне користування, сталінський статут артілі, ріст механізації та досягнення стахановців відкривали перед колгоспами великі перспективи подальшого розвитку їх господарства. Поставала потреба правильного планування галузей колгоспного господарства на багато років вперед. Перед профільними науково-дослідними установами аграрної галузі, зокрема Інститутом зернового господарства, ставилось завдання розробки методики перспективного планування розвитку колгоспів. Особливо серйозного значення набувало правильне планування капітальних витрат та будівництво, а також низка інших важливих заходів, зокрема таких,

як господарське та культурно-побутове будівництво, розвиток рільництва, розмір і темпи розвитку тваринництва, садівництва, лісонасадження, меліоративні роботи, електрифікація.

Як і в попередні роки, РНК УСРР і ЦК КП(б)У зобов'язували науково-дослідні інститути і станції основну увагу в науково-дослідній роботі звертати на розроблення прийомів агротехніки, які забезпечували б високий, сталий урожай зернових і технічних культур (особливо цукрових буряків, конопель, бавовнику, льону) відповідно до механізованої бази сільськогосподарського виробництва. Планувалося організувати широке вивчення і розроблення заходів, що забезпечили б боротьбу з посухою і загибеллю озимих культур. Проблема боротьби з посухою залишалася як і раніше головною в роботі науково-дослідних установ.

Друга половина 30-х рр. ХХ ст. характеризується розвитком колгоспної дослідної справи в УСРР/УРСР. Так, владні структури надавали особливого значення найтіснішому зв'язку роботи науково-дослідних установ із колгоспним і радгоспним виробництвом, у першу чергу, через колгоспні хати-лабораторії. Успішність роботи науково-дослідних інституцій вимірювалася тим, чи зможуть вони організувати широку перевірку своїх наукових висновків через колгоспні хати-лабораторії й надавати допомогу останнім у постановці дослідів і спостережень у колгоспному виробництві.

Варто окремо відмітити державну зацікавленість у розвитку колгоспно-радгоспної системи та її зв'язку з галузевою наукою. Секретар ЦК КП(б)У П.П. Постишев – ініціатор організації з 1934 р. у кожному колгоспі нової структурної одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села у вигляді хати-лабораторії – вказував: «...через голови інститутів, професури, асистентури, наукових робітників, агрономів – завдання одержання урожаю цукрових буряків 500 ц розв'язувалося колгоспниками». Ним також зазначалося: «Сільськогосподарські інститути повинні зробити для себе висновки із цього руху передових людей в колгоспах». Саме тому 16 квітня 1934 р. прийнято Постанову НКЗС УСРР

№ 165 «Про організацію колгоспних хат-лабораторій», якою запроваджено розгалужену систему організації галузевого дослідництва [3, с. 138–139].

Станом на 1936 р. в УСРР налічувалося близько 9 тис. хат-лабораторій. Для досягнення в найближчі 3–4 роки запланованого Й.В. Сталіним урожаю в 7–8 млрд пудів зерна і підвищення урожаю цукрових буряків до 200–250 ц з гектара тисячі колгоспників своїм досвідом роботи на колгоспних полях і в хатах-лабораторіях повинні були збагачувати сільськогосподарську науку. Ставилися, як тоді вважалося, успішні досліди з випробування, виведення і розмноження нових сортів, впровадження органічних і штучних добрив, яровизації зернових і технічних культур, боротьби з посухою, зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, удосконалення садівництва і городництва, підвищення продуктивності тваринництва і багато інших дослідів з урахуванням конкретних особливостей кожного колгоспу. Всім науково-дослідним інститутам і дослідним станціям сільського господарства ставилося першочергове завдання допомагати і керувати хатами-лабораторіями, «як це робив наш друг академік Т.Д. Лисенко: через хати-лабораторії успішно проводилася перевірка і впровадження у виконання його дослідів по яровизації, літнім посадкам картоплі, по виведенню і розмноженню нових сортів різних культур» [7; 8].

Серед імен «передовиків колгоспної дослідної справи» звучали: М. Демченко, Г. Канцибер, Г. Кошова, Х. Байдич, К. Андрощук та інші. Організатором першої хати-лабораторії на території колишнього Радянського Союзу вважається О.А. Курносенко (квітень 1934 р., с. Червонознаменка, колгосп ім. Петровського). Велике значення зі сторони держави надавалося популяризації досвіду роботи у колгоспній дослідній справі, задля чого скликалися відповідні наради, семінари, засідання тощо. Так, 1936 р. ознаменувався проведенням першої Всеукраїнської наради завідувачів колгоспних хат-лабораторій, підготовка до якої розпочалася ще у листопаді 1935 р. Згідно повідомлення секретаря ЦК КП(б)У М.М. Попова організація цієї наради мала також й велике політичне значення [10]. Головною метою її

скликання стало: підведення підсумків дворічної роботи колгоспних хат-лабораторій, вивчення та популяризація досвіду кращих з них, виявлення та усунення недоліків у їхній діяльності, а також розробка подальших планів розвитку колгоспної дослідної справи.

Як свідчать архівні знахідки, у 1935 р. проведено спеціальні семінари для завідувачів хат-лабораторій з усієї УСРР з метою конкретизації основних завдань, що формувалися відповідно до місцезнаходження кожної хати-лабораторії. Так, наприклад, практично для всіх хат-лабораторій було заплановано розробку питання яровизації зернових культур та картоплі, а для хат-лабораторій степової зони – вивчення проблеми боротьби з виродженням картоплі, відповідно бурякової зони – яровизацію цукрового буряка, у зонах, де сіялися жито та рапс – заходи щодо підвищення морозостійкості сортів перехреснозапильників тощо.

На першій Всеукраїнській нараді завідувачів хат-лабораторій планувалося заслуховування доповіді академіка Т.Д. Лисенка про співробітництво науково-дослідних установ з хатами-лабораторіями. На нараді працювали 7 секцій: 1) зернова; 2) тваринництва; 3) буряківництва; 4) бавовництва; 5) боротьби з сільськогосподарськими шкідниками; 6) плодоовочева; 7) організаційна.

Варто відмітити, що організація наради знаходилася під пильним керівництвом органів ЦК КП(б)У. Відповідальними за її проведення призначалися обласні комітети. У першій Всеукраїнській нараді завідувачів хат-лабораторій взяли участь близько 500 осіб [6; 3, с. 145].

Отже, в процесі дослідження з'ясовано, що в досліджуваній період основним завданням для профільних науково-дослідних установ стало підвищення врожайності й продуктивності сільського господарства. Доведено, що робота сільськогосподарських науково-дослідних установ тісно пов'язувалася з головними завданнями народного господарства, про що свідчила тематика їхньої діяльності у 1939 р., що передбачала розробку і удосконалення: існуючих способів підвищення родючості ґрунту, продуктивності тваринництва; системи землеробства для колгоспів різного

напрямку господарства; правильних сівозмін; системи заходів боротьби з посухою; ефективних способів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин; заходів до корінного поліпшення і використання культури малопродуктивних і невикористовуваних земель; прискореного виведення нових поліпшених і покращення існуючих високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур тощо.

Досліджено, що Наркомзем УСРР/УРСР не в достатній мірі координував роботу інститутів і станцій, не стежив за впровадженням наукових досягнень у колгоспне виробництво. Більшість обласних партійних і радянських організацій не допомагали роботі науково-дослідних інститутів і станцій і мало цікавилися їх діяльністю, у зв'язку з чим у їхній роботі спостерігався вибір «надуманих, мало актуальних і неперспективних для розвитку сільського господарства тем», тобто тих, що не давали негайного результату для виконання поставлених урядом завдань перед колгоспами і радгоспами.

У подальших дослідженнях автором заплановано дослідити питання науково-організаційної діяльності Народного комісаріату земельних справ УСРР/УРСР з питань розвитку сільськогосподарської науки (1935–1940 рр.).

Список використаних джерел та літератури

1. Абрамович С. В. Сільськогосподарська наука України в 1939 році *Зернове господарство*. 1939. № 1. С. 26–35.
2. Білоцерківська А. С. Організаційні засади розвитку сільськогосподарської науки та її управління в УРСР (1935–1940 рр.). *Переяславський літопис*. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 7. С. 167–173.
3. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект / ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2012. – 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 68).
4. Горбік Г. Досягнення науки – у виробництво. *Зернове господарство*. 1940. № 2. С. 58–60.
5. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / ННСГБ НААН, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш [та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред.

В. А. Вергунов. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 474 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 88).

6. Довідка про підготовку до Першої української наради завідуючих колгоспними хатами-лабораторіями від 15 лютого 1936 р. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6916, арк. 34–37.

7. Лист організаторів Першої української наради завідувачів колгоспними хатами-лабораторіями до секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна та голови РНК СРСР В. М. Молотова щодо результатів наради [1936 р.]. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6916, арк. 92–94.

8. Лист працівника Українського науково-дослідного селекційно-генетичного інституту Т. Д. Лисенка до начальника відділу керівних партійних органів ЦК КП(б)У З. О. Сідерського про проведення семінарів для завідувачів хат-лабораторій від 19 квітня 1935 р. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6721, арк. 21–22.

9. Персональний склад Наукової ради при НКЗС УСРР (1935 р.). ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6639, арк. 92–94.

10. Повідомлення секретаря ЦК КП(б)У М. М. Попова про скликання Першої української наради завідуючих колгоспними хатами-лабораторіями від 23 листопада 1935 р. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6731, арк. 111–113.

11. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У про структуру НКЗС УРСР від 31 грудня 1939 р. *Собрание постановлений и распоряжений правительства Украинской Советской Социалистической Республики*. 1940. № 4. С. 1–7.

12. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У про стан і завдання науково-дослідної роботи в сільському господарстві від 29 вересня 1935 р. *Вісті ЦВК УСРР*. 1935. №227 (4514) (2 жовт.). С. 1.

13. Щебетюк Н. Б. Науково-організаційні та методологічні засади функціонування аграрної науки в Україні кінця 20-х – 30-і рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. і. н. Київ, 2017. 44 с.

14. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. : монографія / НААН ; ННСГБ ; Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. 380 с.

References

1. Abramovych, S. V. (1939). *Silskohospodarska nauka Ukrainy v 1939 rotsi* [Agricultural Science of Ukraine in 1939]. *Zernove gospodarstvo* [Grain Farming] 1, 26–35. [in Ukrainian].

2. Bilotserkivska, A. S. (2015). *Orhanizatsiini zasady rozvytku silskohospodarskoï nauky ta yii upravlinnia v URSR (1935–1940 rr.)* [Organizational principles of the development of agricultural science and its management in the Ukrainian SSR (1935–1940 biennium)]. *Pereiaslavskyi litopys*. [Pereiaslav Chronicle]. Pereiaslav-Khmelnitskyi. 7, 167–173. [in Ukrainian].

3. Verhunov, V. A. (2012). *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia : orhanizatsiinyi aspekt* [Agricultural experimental case in Ukraine from origin to academic existence : organizational aspect]. Kyiv : Ahrar. nauka, 416. [in Ukrainian].

4. Horbik, H. (1940). *Dosiahnennia nauky – u vyrobnytstvo* [Achievement of science – in production]. *Zernove hospodarstvo* [Grain farm]. 2, 58–60. [in Ukrainian].

5. Verhunov V. A., Kucher V. I. and Chernysh O. O. ; Hadzalo, Ia. M. ed. (2015). *Derzhavne rehuliuвання silskohospodarskoi nauky v USRR u 1935–1940 rokakh* : zb. dok. i materialiv [State regulation of agricultural science in the Ukrainian SSR in 1935–1940] / NNSHB NAAN, In-t istorii ahrar. nauky, osvity ta tekhniky, TsDAVO Ukrainy, TsDAHO Ukrainy. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 474. [in Ukrainian].

6. (1936). *Dovidka pro pidhotovku do Pershoi ukrainskoi narady zaviduiuchykh kolhospnymy khatamy-laboratoriiamy vid 15 liutoho 1936 r.* [Certificate of preparation for the First Ukrainian meeting of heads of collective farms laboratories from February 15, 1936]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6916, ark. 34–37. [in Ukrainian].

7. (1936). *Lyst orhanizatoriv Pershoi ukrainskoi narady zaviduvachiv kolhospnymy khatamy-laboratoriiamy do sekretaria TsK VKP(b) I. V. Stalina ta holovy RNK SRSR V. M. Molotova shchodo rezultativ narady [1936 r.]* [Letter of the organizers of the first Ukrainian meeting of heads of collective farms-laboratories to the secretary of the Central Committee of the AUCP(b) J. V. Stalin and the chairmen of the CPC of the USSR V. M. Molotov on the results of the meeting [1936]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6916, ark. 92–94. [in Ukrainian].

8. (1935). *Lyst pratsivnyka Ukrainskoho naukovo-doslidnoho selektsiino-henetychnoho instytutu T. D. Lysenka do nachalnyka viddilu kerivnykh partiinykh orhaniv TsK KP(b)U Z. O. Sidorskoho pro provedennia seminariv dlia zaviduvachiv khat-laboratorii vid 19 kvitnia 1935 r.* [Letter of the employee of the Ukrainian Research Selection-Genetic Institute T. D. Lysenko to the head of the department of leading party bodies of the Central Committee of the CP(b)U Z. O. Sidorsky about conducting seminars for heads of laboratories from April 19, 1935]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6721, ark. 21–22. [in Ukrainian].

9. (1935). *Personalnyi sklad Naukovoï rady pry NKZS USRR.* The personal membership of the Scientific Council at the PCLA of the USSR. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy* [Central state archive of public associations of Ukraine], f. 1, op. 20, spr. 6639, ark. 92–94. [in Ukrainian].

10. (1935). *Povidomlennia sekretaria TsK KP(b)U M.M. Popova pro sklykannia Pershoi ukrainskoi narady zaviduiuchykh kolhospnymy khatamy-laboratoriiamy vid 23 lystopada 1935 r.* Message of the secretary of the Central Committee of the CP (b)U M. M. Popov about the convening of the first Ukrainian meeting of heads of collective farms laboratories of November 23, 1935. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6721, ark. 21–22. [in Ukrainian].

11. 1940). *Postanova RNK URSS i TsK KP(b)U pro strukturu NKZS URSS vid 31 hrudnia 1939 r.* [Resolution of the CPC of the USSR and the Central Committee

of the CP(b)U on the structure of the PCLA of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of December 31, 1939]. *Sobranie postanovlenij i rasporjazhenij pravitel'stva Ukrainskoj Sovetskoj Socialisticheskoj Respubliki* [Collection of decrees and orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. 4, 1–7. [in Ukrainian].

12. (1935). *Postanova RNK USRR I TsK KP(b)U pro stan i zavdannia naukovodoslidnoi roboty v silskomu hospodarstvi vid 29 veresnia 1935 r.* [Resolution of the CPC of the USSR and the Central Committee of the CP(b)U on the state and tasks of scientific research in agriculture from September 29, 1935]. *Visti TsVK USRR* [The CEC of the USSR]. 227(4514) (October 6), 1. [in Ukrainian].

13. Shchebetiuk, N. B. (2017). *Naukovo-orhanizatsiini ta metodolohichni zasady funkcionuvannia ahrarnoi nauky v Ukraini kintsia 20-kh – 30-i rr. XX st. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d. i. n.* [Scientific-organizational and methodological principles of the functioning of agrarian science in Ukraine in the late 20's and 30's of the twentieth century : dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences]. Kyiv. 44. [in Ukrainian].

14. Shchebetiuk, N. B. (2017). *Rozvytok ahrarnoi nauky Ukrainy naprykintsia 20-kh – u 30-i rr. XX st. : monohrafiia* [The development of the agrarian science of Ukraine in the late 20's – in the 30's of the twentieth century : monograph] / NAAN ; NNSHB ; In-t istorii ahrar. nauky, osvity ta tekhniky ; nauk. red. V. A. Verhunov. Kam'ianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta»». 380. [in Ukrainian].

Рецензент:

Щебетюк Н.Б., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 12.12.2017 р.